

Joves, soles i vulnerables. Mares joves a la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona (1890-1936)

Young, alone and vulnerable. Young mothers at the Provincial House of Maternity and Foundlings of Barcelona (1890-1936)

per José Montiel Pastor

RESUM:

L'article pretén mostrar a partir del fons documental de la Casa de Maternitat de Barcelona la realitat social, econòmica i professional de les mares solteres que van fer ús dels serveis d'aquesta institució durant el període 1890-1936. Aquest grup es caracteritza majoritàriament per una qualificació socioprofessional molt baixa i per un progressiu augment de l'element immigrant. L'estudi destaca a més els canvis en l'ús social que van fer les dones de la institució assistencial barcelonina, destacant el pas d'un abandonament –l'exposició– que implicava un rebuig radical de la maternitat a un abandonament entès com un recurs temporal d'ajut per a les mares de les classes populars.

PARAULES CLAU:

Barcelona, il·legitimitat, maternitat, expòsits, mares solteres, borderia.

ABSTRACT:

Based on the records of Barcelona's Casa de Maternidad, the article attempts an approach to the social, economic and professional reality of the single mothers who used the services provided by this institution between 1890 and 1936. It shows that this category is characterized mainly by a very low-skilled professional background and also a progressive increase of the immigrant component. It also stresses the changing ways in which women made use of this welfare institution, particularly the move from a form of abandonment –the traditional exposition– involving the rejection of motherhood to temporary abandonment as an option for lower-class mothers.

KEY WORDS:

Barcelona, illegitimacy, foundlings, motherhood, single mothers, foundlings' hospital.

En els darrers anys s'ha establert un cert consens entre els especialistes en història social a fi de considerar que les transformacions econòmiques i socials introduïdes pel capitalisme durant els segles XIX i XX van comportar, entre altres canvis, un clar procés de feminització de la pobresa.¹ Aquest procés, però, no ha de ser considerat com un

1. R. G. FUCHS, *Gender and Poverty in Nineteenth-Century Europe*, Nova York, Cambridge University Press, 2005, 114; J. HENDERSON, J. WALL (ed.), *Poor Women and Children in the European*

fet aïllat, sinó que apareix inscrit en un marc més ampli de referència; la construcció d'un rol social i de gènere pel que fa a la posició i funció social, biològica, cultural, econòmica, política, etc., de les dones –mares– respecte dels homes.² Dins de tot aquest procés, l'embaràs de les noies solteres pobres i urbanes –en augment especialment a partir dels darrers anys del segle XVIII³– representa la manifestació biològica de la seva vulnerabilitat, discriminació i dependència econòmica, social i cultural.⁴

En aquest treball, intentarem fer una aproximació a la condicions, experiències i actituds d'aquest grup de dones, en concret, estudiarem les dones solteres embarassades que durant el període 1890-1936 van ingressar al servei de maternitat de la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona, així com de l'ús social que es va fer d'aquesta institució i de com la van integrar en les seves estratègies de supervivència.

L'estudi es fonamenta en l'anàlisi de fonts documentals, algunes poc treballades i d'altres totalment originals, que ens permetran poder accedir i conèixer de primera mà les experiències, actituds i opcions vitals d'aquestes dones.

1. Fonts i documentació. Tòpics i imatges fetes

Les experiències de les dones que protagonitzen el nostre estudi sempre han estat envoltades d'un elevat grau de secretisme. El tradicional rebuig moral i social de les joves solteres embarassades ha fet que sigui molt difícil poder accedir al seu estudi de forma directa. Així, malgrat que disposen d'una important nòmina d'estudis dedicats al fenomen de l'abandonament infantil –l'*exposició*– o, a les institucions encarregades de tenir cura de les mares solteres i dels seus fills: hospicis, hospitals, maternitats, borderies, etc., pràcticament no n'hi ha cap que analitzi de forma directa i en profunditat la seva realitat, limitant-se la major part a treballar a partir de la literatura i les opinions dels contemporanis: reformadors socials, capellans, metges i higienistes, etc.⁵

Past, Londres, Routledge, 1994, especialment interessants són la introducció i el darrer capítol.

2. FUCHS, *Gender and Poverty...*, 8; A. F. Pratz, *De l'enfant utile à l'enfant précieux*, Lausana, Antipodes, 2005, 22-34. Com a referències generals: J. W. SCOTT, *Género e Historia*, Mèxic D.F. Fondo de Cultura Económica - Universidad Autónoma de Ciudad de México, 2008; de la mateixa autora «La mujer trabajadora en el siglo XIX», dins G. DUBY i M. PERROT, *Historia de las mujeres*, vol. 4, *El siglo XIX. Cuerpo, trabajo y modernidad*, Barcelona, Taurus, 1993. També M. PERROT, *Les femmes ou les silences de l'histoire*, París, Flammarion, 1998. Per al cas espanyol N. ARESTI, *Médicos, donjuanes y mujeres modernas. Los ideales de feminidad y masculinidad en el primer tercio del siglo XX*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 2001; M. NASH, «Identidad cultural de género, discurso de la domesticidad y la definición del trabajo de las mujeres en la España del siglo XIX», dins DUBY i PARROT, *Historia de las mujeres...*, 585-597.

3. Una visió àmplia de l'evolució de la il·legitimitat a Europa a *Enfance abandonnée et société en Europe: XIVème-XXème siècle. Actes du colloque international organisé par la Società Italiana de Demografia Storica*, Roma, École Française de Rome, 1991.

4. R. G. FUCHS i L. P. MOCH, «Pregnant, single, and far from home: Migrant Women in Nineteenth-Century Paris», *The American Historical Review* 95, 4, 1990, 1009.

5. A tall d'exemple, només cal citar tres estudis sobre la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona en els quals les mares solteres són estudiades a partir fonamentalment de la literatura

En general, el discurs de les elits socials entorn de la il·legitimitat va ser sempre profundament conservador i classista i, malgrat que pugui semblar que va evolucionar en el temps, només ho va fer en les formes, atès que aquest discurs sempre es va moure dins els vells paràmetres de la moral catòlica tradicional més rànica, que no veia en la il·legitimitat i els expòsits altra cosa que la prova fefaent del vici i la intemperància dels seus progenitors.⁶ De fet, la percepció de les joves mares solteres i els seus fills s'emmarcava dins d'una visió general profundament criminalitzadora de les classes populars, vistes en el seu conjunt com un perill per a l'ordre moral i social burgès.⁷

Per tal d'evitar-ne una visió esbiaixada, he treballat principalment sobre dos blocs de documentació de la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona, conservats actualment a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona (AHDB).⁸ En primer lloc, amb els Registres de Gestants; registres del servei de maternitat on es recollien les principals dades de les dones ingressades: data d'ingrés, nom, edat, estat civil, residència, lloc d'origen, professió, data del part

de cronistes, reformadors socials, capellans, metges i higienistes, que tenen una visió profundament classista i conservadora d'aquesta realitat: M. ALAY SUÁREZ, *La infància abandonada a la Barcelona ciutat de la segona meitat del segle XIX (L'educació dels expòsits a la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona: 1853-1903)*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2002. La major part del contingut de la tesi es pot trobar en el seu llibre: *Aprenents i minyones. La infància abandonada a la Barcelona del vuit-cents*, Barcelona, Llibres de Finestrelles - Arxiu Municipal de Sant Andreu, 2003; A. M. RODRÍGUEZ MARTÍN, *Las mujeres y la beneficencia en Barcelona en la segunda mitad del siglo XIX. La Casa Provincial de Maternidad y Expósitos de Barcelona (1853-1903)*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2005; R. AGUILAR, M. CARBONELL, E. GIMENO I J. MONTEL, *La Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona. Les Corts*, Barcelona, Ajuntament i Diputació de Barcelona, 2004.

6. Alguns texts contemporanis de referència poden ser: V. GRASSET, *De los expósitos. Discurso inaugural leído á la Academia Nacional de Medicina y Cirugía de Barcelona*, Barcelona, Imprenta de F. Sánchez, 1851; P. F. MONLAU, *Elementos de higiene pública*, Barcelona, Imprenta de Pablo Riera, 1847; N. GAY, *Las clases proletarias. Estudios para su mejoramiento*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Jaime Jepús, 1864; J. CABOT ROVIRA, «Comentarios sobre algunas causas de mortalidad de la infancia. Estudio médico-social», *Acta de la sesión pública inaugural que la Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona celebró el 27 de febrero de 1890*; Barcelona, Imprenta de F. Sánchez, 1890; S. GARCÍA QUINTANA, *La protección a la maternidad y a la primera infancia en Barcelona*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Francisco Altés, 1914; J. ELÍAS DE MOLINS, *La obrera en Cataluña, en la ciudad y el campo. Orientaciones sociales*, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, s.d.; SENTÍS, *Viatge en Transmiserià. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*, Barcelona, La Campana, 1994 (primera edició, 1932).

7. Sobre la visió de les classes populars per part de les elits burgeses i la seva criminalització en el cas del París de la primera part del segle XIX, consultar el magnífic treball de B. RATCLIFFE i C. PIETTE, *Vivre la ville. Les classes populaires à Paris (1ère moitié du XIX siècle)*, París, La Boutique de l'Histoire, 2007; també B. RATCLIFFE, «Classes laborieuses et classes dangereuses à Paris pendant la première moitié du XIXe siècle?: The Chevalier Thesis Reexamined», *French Historical Studies* 17, 2, 1991, 542-574.

8. Per motius de confidencialitat i d'acord amb l'AHDB en les transcripcions dels documents he substituït els cognoms i les adreces de les dones per X.

i, a l'últim, el destí del seu fill.⁹ En segon lloc, he treballat amb els Expedients de Legitimacions, Naturalitzacions i Afillaments, i així mateix amb els Expedients personals d'Expòsits. La naturalització era el procediment legal reservat a les mares solteres –alguns, molt pocs, pares– que volien recuperar el seu fill ingressat a la borderia; els matrimonis casats amb posterioritat a l'abandonament del seu fill o que havien ocultat el seu estat tenien reservat el procés de legitimació. En els seus expedients no s'hi troben només les certificacions i altres documents oficials, sinó que també, i el que és més important, les dones reclamants hi afegien en força casos el relat de la seva situació durant l'embaràs i en el moment de concretar-se l'abandó i com havia anat evolucionant fins a permetre'n la recuperació.¹⁰ Així mateix, els expedients recullen testimonis d'amics, veïns o autoritats municipals o religioses a fi de recolzar les seves demandes. Aquests documents eren atentament analitzats pels responsables de la institució i, en cas de dubte, els documents i la situació dels reclamants eren sotmesos a investigació per empleats de la Casa de Maternitat i Expòsits,¹¹ abans de resoldre positivament l'expedient. Així mateix també he analitzat una petita mostra dels Expedients d'Expòsits, on es guardaven la major part dels documents –tant oficials com particulars– que tenien a veure amb la vida de l'infant mentre depenia de la institució.

2. Les dones ingressades al servei de maternitat (1892-1936)

No va ser fins l'any 1892 que la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona va disposar d'un servei de maternitat propi.¹² Fins aleshores l'establiment encarregat d'assistir les solteres embarassades havia estat l'Hospital General de la Santa Creu. Tal com demostra la *taula 1* el servei de maternitat molt aviat va esdevenir la principal via d'entrada dels infants –nens i nenes– a la Casa de Maternitat i Expòsits.

9. AHDB, Registres de Gestants, lligalls del J3696 fins al J3701 (1893-1936).

10. En alguns casos el relat no passa d'un mer formulari estàndard encara que sovint apareixen –per sort nostra– descripcions extenses de la vida de les persones reclamants. Un altre element a destacar és que en molts casos els documents van ser redactats per escriptors professionals.

11. Als expedients apareixen petits bocins de paper on els investigadors de la Casa de Maternitat i Expòsits anotaven si les declaracions dels pares eren certes. Investigaven així mateix les seves activitats i també, en alguns casos, les opinions dels veïns i fins i tot hi apareixen les seves opinions personals sobre la conveniència d'acceptar la proposta de naturalització o legitimació. En alguns casos aquests papers apareixen signats, encara que només amb el nom dels investigadors. Així, en tenim alguns signats per un tal Sr. Emilio o Sr. Mariano.

12. AHDB, Llibre d'Actes de la Junta de Govern de la CPMEB (1891, 17 de desembre), lligall J2028. Sobre la posada en marxa del servei vegeu: AGUILAR, CARBONELL, GIMENO i MONTIEL, *La Casa de Maternitat...*, 29-50.

TAULA 1

Vies d'entrada dels infants ingressats a la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona (% sobre els ingressos anuals)

<i>Origen</i>	<i>1905</i>	<i>1910</i>	<i>1915</i>	<i>1920</i>	<i>1925</i>	<i>1930</i>	<i>1935</i>
Servei maternitat	37,41	36,91	40,12	43,40	53,61	64,04	77,01
Província BCN	6,03	8,36	4,51	4,35	5,25	3,93	1,18
Torn	8,16	6,31	5,67	6,10	4,92	1,32	0,00
Lliurats directes	28,90	26,81	25,28	19,45	26,55	22,66	16,50
Hospital Clínic		10,41	13,23	16,54	1,48	0,56	0,00
Hosp. G. S. Creu	12,94	3,63	4,07	4,21	2,62	2,25	0,59
Altres asils	6,56	6,62	5,96	5,95	5,57	5,24	4,72
Jutjats		0,95	1,16				

Font: AHDB, Llibres de Matrícula d'Ingressos, lligalls J3114, J3119, J3124, J3129, J3134, J3139 i J3144.

Els Registres de Gestants anuals permeten de fer una aproximació a alguns aspectes importants de la vida de les mares solteres des de la seva inauguració fins a l'esclat de la guerra ingressades a la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona.¹³

El primer element important que crida l'atenció és la seva joventut. La taula 2 ens mostra la mitjana d'edat del conjunt de dones ingressades a l'establiment, així com el percentatge de les que no superaven els vint anys:

TAULA 2

Mitjana d'edat de les dones solteres ingressades al servei de maternitat de la Casa de Maternitat i Expòsits (% d'ingressades amb 20 anys o menys)

<i>Any</i>	<i>Mitjana edat</i>	<i>% menors de 20 anys</i>	<i>Any</i>	<i>Mitjana edat</i>	<i>% menors de 20 anys</i>
1893	22,9	33,33	1920	23,3	30,10
1900	23,1	23,77	1925	23,7	29,54
1905	23,5	30,10	1930	24,2	23,35
1910	23,4	26,60	1935	24,2	24,11
1915	23,6	24,15	PERÍODE	23,5	27,20

Font: dades elaborades a partir dels registres de gestants. AHDB. Lligalls del J3696 fins J3700.

13. Intentar analitzar la totalitat dels registres queda totalment fora de les meves possibilitats, per aquesta raó l'estudi s'ha limitat als anys: 1893, 1900, 1905, 1910, 1915, 1920, 1925, 1930 i 1935. AHDB, Registres de Gestants, lligalls del J3696 fins al J3700.

Tal com podem apreciar, durant aquest període l'edat es va mantenir força estable, situant-se de mitjana una mica per sobre dels 23 anys, encara que s'hi aprecia una molt lleugera tendència a l'alça.¹⁴ La joventut de les ingressades a l'establiment barceloní coincideix amb la d'altres contextos urbans, com ara la maternitat de Port-Royal a París o les de Londres i Quebec, tot i que en aquest darrers casos eren una mica més joves, amb 21,6 i 21,5 anys, respectivament.¹⁵

Pel que fa al lloc de residència la immensa majoria va declarar residir a la província de Barcelona; així, entre els anys 1900 i 1925 el percentatge d'aquestes va ser del 68,5%. En anys posteriors encara va augmentar més, fins arribar al 81% el 1935. Malgrat la contundència de les dades en aquest aspecte s'ha de ser força prudents ja que, com han demostrat altres estudis sobre maternitats, en alguns casos, dones d'altres demarcacions podien declarar domicilis de familiars o amics a ciutat i ingressar als establiments benèfics i així poder amagar el seu estat als veïns dels seus pobles.¹⁶ El cas d'una noia veïna d'un poble de Tarragona il·lustra perfectament aquest extrem: va declarar residir a Barcelona per tal de poder ingressar al servei de maternitat i més tard va abandonar la seva filla a la borderia, per culpa del que ella mateixa qualificava de «convencionalismos sociales» dels habitants del seu poble.¹⁷

L'anàlisi dels llocs d'origen de les dones ingressades ens proporciona informació molt significativa i que, com veurem ens permet endinsar-nos en un món no gaire conegut com és el de la immigració de les dones joves solteres a la Barcelona des dels darrers anys del segle XIX fins l'esclat de la guerra. La taula 3 ens mostra l'evolució dels principals llocs d'origen de les mares solteres que van ingressar al servei de maternitat.

14. Una situació diametralment diferent a l'actual, on l'edat de les mares espanyoles l'any 2010 va ser de 31,2 anys (INE).

15. S. BEAUVALET-BOUTOUYRIE, *Naître à l'hôpital au XIXe siècle*, París, Belin, 1999, 145; J. R. GILLIS, «Servants, sexual relations and the risks of illegitimacy in London, 1801–1900», *Feminist Studies* 5, 1, 1979, 146. M. A. CLICHE, «Morale chrétienne et double standard sexuel. Les filles-mères à l'hôpital de la Miséricorde à Québec», *Histoire Sociale – Social History* XXIV, 47, 1991, 93. Els estudis sobre l'abandonament en zones rurals mostren edats lleugerament més altes com mostra el recent treball d'I. LE BOULANGER, *L'Abandon d'enfants. L'exemple de Côtes-du-Nord au XIXe siècle*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2011, 64-68.

16. La utilització de les maternitats de les capitals per tal de poder amagar l'embaràs va ser una pràctica força comuna, vegeu BEAUVALET-BOUTOUYRIE, *Naître à l'hôpital...*, 145; R. G. FUCHS, *Poor and Pregnant in Paris. Strategies for survival in the nineteenth century*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1992, 126-174; FUCHS, MOCH, *Pregnant, single and...*, 1007-1131.

17. AHDB, lligall J2915, exp. 29/1928, Legitimacions, Naturalitzacions i Afillaments (1930).

TAULA 3

Principals llocs de naixement de les dones ingressades al servei de maternitat (%)

Origen	1893	1900	1905	1910	1915	1920	1925	1930	1935
Catalunya	33,3	30,8	29,6	26,7	25,7	20,4	24,7	19,8	11,7
Barcelona ciutat	11,4	15,4	14,8	10,9	14,7	14,3	14,0	8,1	11,4
Barcelona prov.	15,9	11,9	12,7	11,8	11,3	12,5	5,2	4,8	6,3
Aragó	21,2	25,2	19,6	20,4	23,0	25,1	19,5	21,9	12,2
València	6,8	7,0	7,4	8,6	9,1	8,6	7,8	7,2	5,3
Galícia	1,5	0,7	0,5	1,8	1,5	1,8	3,2	7,2	13,5
Múrcia	0,0	0,0	0,5	0,5	1,5	2,5	3,0	4,5	5,1
Andalusia	0,8	1,4	1,1	2,3	1,1	1,4	4,9	5,7	8,1
Navarra / P. Basc.	2,3	2,1	2,2	4,1	1,2	1,4	4,1	2,8	4,0
Castella i Lleó	2,3	0,0	2,6	3,6	3,8	5,7	5,8	9,3	9,1
Estranger	3,0	1,4	1,1	2,3	1,1	1,8	0,6	1,8	3,6

Font: dades elaborades a partir dels registres de gestants. AHDB, lligalls del J3696 fins al J3700.

Com podem apreciar, malgrat l'estabilitat de les xifres relatives a les dones nascudes a la ciutat de Barcelona, la tendència general al llarg de tot el període estudiat assenyalava una reducció important dels contingents de dones originàries de la resta del territori català i una presència cada cop més important de dones nascudes a altres zones de l'Estat.¹⁸ En general, les dades de les dones ingressades al servei de maternitat de la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona coincideixen força amb les característiques generals de la immigració a la capital de Catalunya al llarg dels darrers anys del segle XIX i el primer terç del XX.¹⁹ No podem oblidar que la capital de Catalunya va experimentar durant aquest període un augment demogràfic molt important, passant dels 430.089 habitants el 1890 a més d'un

18. Estudis sobre establiments hospitalaris a França han mostrat que els registres d'aquestes institucions tendeixen a sobrevalorar la població immigrada a les ciutats, ja que és la població més vulnerable i sovint queda al marge d'altres xarxes de solidaritat familiar o veïnal. Vegeu RATCLIFFE, PIETTE, *Vivre la ville...*, 94-95; C. CHEVALIER, *L'hôpital dans la France du XXe siècle*, París, Perrin, 2009, 39-40.

19. J. L. OYÓN, *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*, Barcelona, El Serval, 2008, 33-37; J. L. OYÓN, J. MALDONADO i E. GRIFUL, *Barcelona 1930: un atlas social*, Barcelona, Edicions UPC, 2001, 49-87; M. TATJER, «L'Evolució demogràfica», *Història de Barcelona. El segle XX*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. 7, 1995, 100-109.

milió el 1930.²⁰ Un augment protagonitzat en la seva major part per un espectacular allau migratori, així entre els anys 1900 i 1930 del quasi mig milió de nous barcelonins, el 93,5% va correspondre a persones arribades de fora de la ciutat.²¹

En el cas que ens ocupa, una primera onada correspon a la iniciada a la darrerria del segle XIX i que va arribar fins als darrers anys de la dècada de 1910, fonamentalment de dones originàries de Lleida i Tarragona,²² així com, encara que en menor mesura, de valencianes i aragoneses. A partir de la dècada dels anys vint, el protagonisme va recaure en les dones nascudes fora del territori català, especialment en les provinents de Múrcia i Andalusia oriental, tot i mantenir-se una presència important de valencianes i aragoneses i un degoteig de noies originàries de la resta de Catalunya.²³

L'anàlisi detinguda d'aquestes xifres, ens permet d'observar contingents d'ingressades que no es corresponen amb les tendències generals de la immigració a Barcelona, concretament, la presència important de dones nascudes a Galícia i a la zona nord de Castella i Lleó. De fet, l'any 1935 al servei de maternitat, les gallegues van ser majoria (13,5%) entre les dones no nascudes a Catalunya, probablement com a resultat de la tradicional especialització de les dones d'aquestes zones en les tasques de nodrissa.²⁴ Així doncs, a moltes d'aquestes noies el trasllat a Barcelona els permetia amagar el seu estat i un cop parides lliurar el seu fill a la borderia i poder trobar feina de dida en una família benestant.²⁵

Ara bé, en analitzar la seva situació laboral, ens trobem amb dos problemes principals. En primer lloc, els buits en la documentació, ja que tenim períodes sencers en els quals els responsables no van fer cap anotació, cosa que deixa el total de la mostra una mica per sota dels dos mil casos coneguts. En segon lloc, la gran diversitat d'oficis consignats, ja que molts d'ells ja han desaparegut o són

20. J. MALUQUER DE MOTES, *Història econòmica de Catalunya, segles XIX i XX*, Barcelona, Proa, 1988, 103.

21. I. PUJADES RUBIES, «L'expansió demogràfica de 1857 a 1980: de la ciutat industrial a la ciutat metropolitana», *Actes del II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona*, vol. I, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1985, 197.

22. La presència de dones gironines és molt baixa, no podem oblidar que aquesta ciutat disposava des de mitjan segle XVIII d'un hospici maternitat propi.

23. OYÓN, *La quiebra de la ciudad...*, 37-39.

24. C. SARASÚA, *Criados, nodrizas y amos. El servicio doméstico en la formación del mercado de trabajo madrileño, 1758-1868*, Madrid, Siglo XXI, 1994, 158-160.

25. La premsa barcelonina de les primeres dècades del segle XX ofereix infinitat d'anuncis de dides gallegues i de Lleó exaltant les excel·lències de la seva llet i el seu caràcter; a tall d'exemple, la família del poeta Joan Maragall va criar els seus fills amb nodrisses d'origen gallec, J. MARAGALL, «Clara Noble», *La Vanguardia*, 12 de maig de 1994, 25. La literatura a més dóna força importància a les dides com a elements significatius en l'estatus de les famílies benestants catalanes, per exemple: M. RODREDA, *Mirall trencat*, Barcelona, Club Editor, 2008 (1974), 55-57; M. T. FUENTES CABALLERO, «Costumbres privadas e interés público. La lactancia materna en la literatura médica de divulgación. Barcelona, 1880-1890», *Dynamis* 16, 1996, 369-397. La connexió entre servei de maternitat i el mercat de nodrisses també és clarament constatable en el cas de la Maternité de París; vegeu FUCHS, MOCH, *Pregnant, single and...*, 1127-1130.

difícilment classificables. Per tal de facilitar la seva interpretació els he reduït a sis categories: servei domèstic; obreres fora de la llar; treballadores de la confecció a domicili; pageses; treballadores de coll blanc; i comerç. Amb tot, crec que la mostra ens pot servir per fer-nos una idea força aproximada de la realitat laboral d'aquestes dones.

Abans d'entrar a analitzar les dades en profunditat, caldria fer un petit incís en el tema de la prostitució. De fet, tal com he assenyalat anteriorment, per als observadors de les classes benestants existia una relació directa entre la prostitució i els infants lliurats a la borderia:

Otro de los síntomas afectos a la prostitución pública y privada, que más tarde contribuirá al raquitismo de la población, es el importante contingente que recibe nuestra Casa de Maternidad y Expósitos, hijos, la mayor parte, del libertinaje, y, en su consecuencia, ligados a la sífilis y a la escrófula, y predispuestos a toda clase de enfermedades consuntivas.²⁶

També els mateixos contemporanis assenyalaven que els majors contingents d'infants ingressats a la borderia no s'havien de buscar tant entre els fills d'aquelles a qui podrien qualificar com de prostitutes professionals, sinó, més aviat, entre aquelles dones treballadores que exercien la prostitució o altres activitats sexuals de forma ocasional,²⁷ que tenien en aquesta activitat no permanent una forma d'augmentar els seus ingressos per fugir de la misèria.²⁸

La otra categoría, mucho más decente –estéticamente hablando– la componen algunas jóvenes costureras, sombrereras, corseteras, dependientes ocupadas en el despacho de perfumerías, guanterías y otros comercios, sirvientas, vendedoras de cigarrillos, libritos de fumar y periódicos, amén de las que viven exclusivamente de su cuerpo. [...] Falta añadir al cálculo anterior las que se dedican al galanteo en sus diversas fases, y sin escrúpulo podemos duplicar la cifra; con lo cual no ha de bajar de 12.264 el número de mujeres que en Barcelona viven de la prostitución pública y privada.²⁹

26. P. SERESEÑA PERTAGÁS, *La prostitución en la ciudad de Barcelona estudiada como enfermedad social y considerada como origen de otras enfermedades dinámicas, orgánicas y morales de la población barcelonesa*, Barcelona, Imprenta de los Sucesores de Ramírez i Cia., 1882, 156.

27. Les activitats sexuals de les prostitutes ocasionals podien ser molt diverses i en molts casos no implicaven necessàriament el coit. Per a més informació, vegeu P. VILLAR, *Historia y leyenda del Barrio Chino. Crónica y documentos de los bajos fondos de Barcelona 1900-1992*, Barcelona, La Campana, 2009; E. PARRA, *La Barcelona calenta. Casas de barrets, senyorettes de moral distreta, madames, palanganeros a la postguerra*, Barcelona, L'Arca, 2009.

28. Sobre la prostitució a Barcelona entre els darrers anys del segle XIX i els primers del XX vegeu T. KAPLAN, *Ciudad roja, periodo azul. Los movimientos sociales en la Barcelona de Picasso (1888-1939)*, Barcelona, Península - HCS, 2002, 146-158.

29. SERESEÑA PERTAGÁS, *La prostitución en la ciudad de Barcelona...*, 146-148. Segons l'autor les xifres sobre la prostitució a Barcelona eren les següents: prostitutes registrades, 1.022; clandestines, 5.110; ocasionals, 6.132 (148).

Si bé és cert que un cert nombre de dones que ingressaven a la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona exercien la prostitució també crec que cal rebutjar la burda criminalització del conjunt de les mares solteres de les classes populars feta per alguns reformadors socials:

En Barcelona se calcula en 10.000 el número de menores que viven de la inmoralidad, el 70 por ciento menores de edad y el 95 por ciento procedentes de la clase obrera. [...] A la postre ¿qué es una obrera, sino carne de hospital, de presidio ó de burdel?³⁰

Sense caure en la postura contrària, romàntica, certament ingènua i idealista, de considerar-les en el seu conjunt com a meres víctimes passives.³¹

El cert és que al servei de maternitat de la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona hi van tenir cabuda un grup de dones en una situació prou complicada que van poder recórrer a la prostitució de forma ocasional per tal de poder respondre a determinades vivències personals i especialment per poder fer front a una precària situació econòmica, més que³² no pas les prostitutes professionals, clandestines o regulades per l'autoritat, les quals podien disposar d'altres recursos, possibilitats i fins i tot de xarxes informals d'ajut, a fi d'aconseguir el suport necessari en les seves circumstàncies al marge del control oficial.³³ Pel que fa a aquest punt encara afegiria una consideració important més, fruit dels testimonis de moltes dones i de l'anàlisi dels registres, i és que crec que cal considerar la prostitució no tant com una causa, sinó, més aviat, com una de les conseqüències principals dels embarassos entre les joves solteres tal com reflectia perfectament una prostituta entrevistada per una publicació mèdica:

Cuando se hace caso al amor de un hombre y se entrega el alma y el cuerpo, no se puede ser honrada, cuando se ha perdido la honradez y un

30. J. PAULIS, *Feminismo... las obreras de la aguja por D. Discurso leído en la Sesión celebrada el Día 26 de enero de 1913 en el Ateneo Barcelonés*, Barcelona, Editorial Ibérica, 1913, 79-80.

31. El 1936 les militants del moviment anarquista Mujeres Libres es van fer càrrec de l'administració de la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona i com molt bé va manifestar la seva directora, la realitat de les internes va xocar fortament amb la imatge que tenia el moviment de les mares solteres: «Entrevista a Aurea Cuadrado», *Mujeres Libres*, agost 1937; D. BELLMUNT, *La revolució i l'assistència social*, Barcelona, Clarasó, 1937, 15.

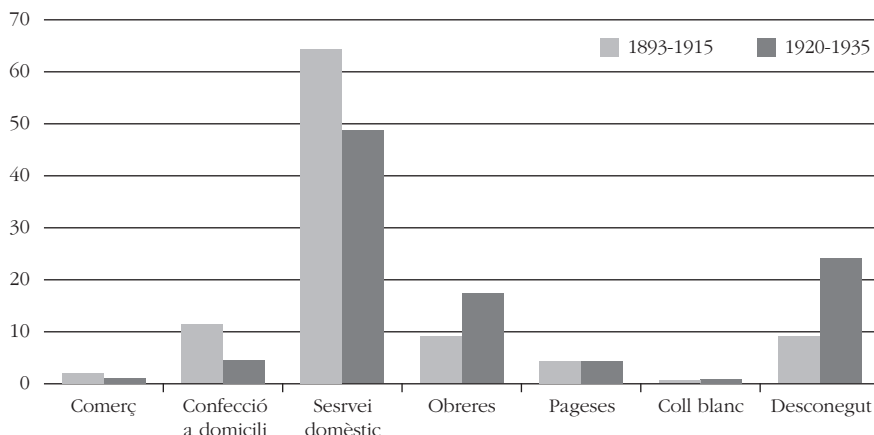
32. M. G. NÚÑEZ PÉREZ, *Trabajadoras de la Segunda República. Un estudio sobre la actividad económica extradoméstica (1931-1936)*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1989, 414.

33. M. NASH, «Género, cambio social y la problemática del aborto», *Historia Social* 2, (1988), 22-27. En el cas de París al segle XIX les prostitutes ocasionals van ser les que més van utilitzar el servei de les maternitats. Vegeu RATCLIFFE, PIETTE, *Vivre la ville...*, 140-141; FUCHS, *Poor and Pregnant...*, 32-34. També en el cas del Québec: M. A. CLICHÉ, «Les Filles – Mères devant les Tribunaux de Québec», *Recherches Sociographiques* 32, 1, 1991, 9-42; L. P. MOCH i R. G. FUCHS, «Getting along: Poor Women's Networks in Nineteenth-Century Paris», *French Historical Studies* 18, 1, 1993, 34-49.

niño es la consecuencia de aquel amor, no hay más camino [la prostitució i l'abandó del fill] que seguir.³⁴

La importància dels diferents grups laborals entre les dones ingressades al servei de maternitat queda reflectida en el gràfic 1. Per tal de tenir una idea de l'evolució al llarg del temps he agrupat les diferents categories laborals en dos períodes cronològics concrets, el primer (1893-1915) agrupa les dades corresponents als anys: 1893, 1900, 1905 i 1915;³⁵ el segon (1920-1935) reflecteix les dades dels anys 1920, 1925, 1930 i 1935.

GRÀFIC 1
Activitats laborals de les dones solteres ingressades a la casa de maternitat (% mostra)

Podem apreciar com el grup més important, amb diferència, va ser el de les dones dedicades al servei domèstic,³⁶ encara que aquest va ser un grup en retrocés,

34. A.D.C., «Habla una mujer», *Sexualidad* 13, 26 d'abril de 1926, 2, citat per ARESTI, *Médicos, Donjuanes y Mujeres...*, 182. Sobre la prostitució en general a Espanya consulteu J. L. GUEREÑA, *La prostitució en la España contemporánea*, Madrid, Marcial Pons, 2003.

35. Els registre corresponent a l'any 1910 no presenta cap informació relativa a les activitats professionals de les dones ingressades.

36. Un sector força més complex del que podria semblar a primera vista, ja que pot incloure des de la minyona reconeguda i interna a una casa benestant a la noia de poble que treballava tot el dia a canvi del llit i l'alimentació, passant per personal qualificat, com ara dides, cuineres, majordomes, institutius, etc., fins a dones de fer feines per hores amb domicili propi. Sobre les categories del servei domèstic, vegeu: A. SAN MARTÍN, «Trabajo de las mujeres. (Respuesta al grupo XIV del cuestionario). «Comisión de Reformas Sociales. Información oral y escrita, practicada en virtud de la Real Orden del 5 de diciembre de 1883 en Madrid», dins M. NASH, *Mujer, Familia y Trabajo en España, 1876-1936*, Barcelona, Anthropos, 1983, 322-323.

passant de representar el 64,1% de les ingressades durant el període 1893-1915 al 48,6% en el període següent. Ja el 1892 el director mèdic de la Casa de Maternitat i Expòsits, el Dr. Codina Länglin, havia explicat molt bé quines havien de ser les principals beneficiàries del futur servei de maternitat:

Muchas son las mujeres embarazadas, tanto solteras como casadas y viudas, que en el último período de su embarazo, si su ocupación es el ser criadas de servicio, no tienen medios de vivir, puesto que al llegar á este estado son despedidas de casa de sus amos.³⁷

Aquestes xifres relatives a les dones ocupades en el servei domèstic ocupen un lloc intermedi amb relació a les que coneixem d'altres llocs.³⁸ La gran importància d'aquest col·lectiu crec que respon a tres causes principals. En primer lloc, al fet que era un sector que ocupava a un nombre molt important de dones, especialment joves. Algunes estimacions assenyalen que l'any 1930 les dones dedicades a aquestes tasques a la ciutat de Barcelona podien ser més de trenta mil.³⁹ En segon lloc, podem assenyalar que en general aquesta va ser la principal activitat de les dones joves emigrades des de les àrees rurals cap a les ciutats europees en creixement durant el segle XIX i els primers anys del XX.⁴⁰ Aquesta situació també es va donar a Barcelona en aquest període,⁴¹ com queda reflectit en la mostra analitzada, ja que entre les dones ingressades al servei de maternitat que van declarar treballar de minyones només el 8,2% del total analitzat eren noies nascudes a la ciutat de Barcelona, mentre que el 25,4% correspon a noies nascudes a l'Aragó i el 23% a nascudes a la resta de Catalunya. Més lluny hi trobem les valencianes amb el 7,4%, les gallegues amb el 6,3% i les castellano-lleoneses amb el 7,5% del total.⁴²

37. R. Codina Länglin, *Congreso Internacional de Beneficencia pública de 1889 en París. La organización general de la Beneficencia pública en Francia. Noticias referentes a algunos Establecimientos benéficos extranjeros. Reformas para mejorar los servicios de la Provincia de Barcelona. Memoria redactada á la Excma. Diputación provincial de Barcelona por el Dr. ... Delegado de dicha corporación al Congreso Internacional de Beneficencia Pública celebrado en París en 1889*, Barcelona, Tip. de la Casa Prov. de Caridad, 1892, 270.

38. BEAUVALET-BOUTOUYRIE, *Naître à l'hôpital...*, 147; FUCHS i MOCH, *Pregnant, single, and...*, 1018; CLICHIE, *Morale chrétienne...*, 96-98; CLICHIE, *Les Filles...*, 9-42.

39. C. BORDERIAS, «Women workers in the Barcelona labour market, 1856-1936», dins A. SMITH, *Red Barcelona: social Protest and Labour Mobilization in the twenty century*, Londres, Routledge, 2002, 146-147.

40. FUCHS i MOCH, *Pregnant, single, and...*, 131-135.

41. J. L. OYÓN, *La quiebra...*, 95; BORDERIAS, *Women workers...*, 157-159; M. VILANOVA, «Fuentes orales y vida cotidiana en la Barcelona de entreguerras», dins J. L. OYÓN (ed.), *Vida obrera en la Barcelona de entreguerras*, Barcelona, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 1988, 134-135.

42. Pel que fa als dos darrers grups van ser especialment importants en els darrers anys de la mostra. Dades elaborades a partir dels Registres de Gestants corresponents als anys 1893, 1900, 1905, 1915, 1920, 1925, 1930 i 1935. AHDB, lligalls del J3696 fins al J3700. Desgraciadament el registres no diferencien entre minyones i dides.

El creixement de les ciutats i l'expansió econòmica va donar lloc a una nova classes mitjana en expansió. El resultat d'aquest increment va fer que la demanda de noies joves per servir no fes més que augmentar, una feina que no requeria d'una qualificació especial i estava a l'abast de qualsevol noia criada a pagès.⁴³ Així doncs, per a moltes famílies de les zones rurals, el servei domèstic a ciutat va ser vist com una opció molt millor, més respectable per a les seves filles, que no pas el treball a les fàbriques o els tallers. En principi, el servei domèstic ofería una llar segura i un ambient familiar estable, que podia garantir una certa protecció respecte de la vida del carrer o de la promiscuïtat dels centres de treball.⁴⁴ Finalment, aquesta era una activitat que les feia sexualment molt vulnerables. En aquest sentit, Concepción Arenal en escriure a la darrerria del segle XIX sobre el perills del treball domèstic per a les noies joves de poble, assenyalava la negligència de molts pares de les zones rurals, més preocupats pels sous de les seves filles que no per les seves condicions de vida:

[...] la grave falta que cometen, enviando a sus hijas a servir, sin precaución alguna, informándose del salario que ganan, y no del peligro que corren en casa donde se pervierten.⁴⁵

La situació no havia de millorar gaire; durant la segona meitat de la dècada dels anys trenta i en ple període republicà, els sindicats obrers denunciaven insistentment els abusos laborals i sexuals que sistemàticament patien les noies dedicades a aquestes activitats.⁴⁶ De fet, crec que el major volum de noies dedicades al servei domèstic entre les ingressades en el servei de maternitat obeeix, tal com ja he assenyalat anteriorment, en bona mesura als efectes de l'aïllament, a la manca de recursos socials i humans de què disposava una noia jove immigrada treballant a casa d'uns quasi desconeguts, sense família, amigues i a la seva total indefensió legal, situació que les feia molt vulnerables i que en cas d'aparèixer problemes –i l'embaràs era el gran problema– les deixava amb poques sortides viables. En aquestes circumstàncies recórrer al servei de maternitat podia oferir un ampli ventall de recursos: descans, atenció sanitària, aixopluc, relacions amb altres dones, secret i confidencialitat sobre el seu estat i, en un moment concret, la possibilitat de poder deixar a la borderia el fill per, potser, poder recuperar-lo en un futur.⁴⁷

El segon grup en importància en aquesta classificació de dones ingressades a la institució és el de les dones que van declarar ser obreres o jornaleres, i a més

43. J. L. OYÓN, *La quiebra...*, 95; BORDERIAS, *Women workers...*, 157-159; VILANOVA, *Fuentes orales...*, 134-135.

44. FUCHS i MOCH, *Pregnant, single...*, 1019.

45. C. ARENAL, «Del servicio doméstico», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* XV, 399, 1891, 247, dins GUEREÑA, *La prostitución...*, 320.

46. NÚÑEZ PÉREZ, *Trabajadoras de la Segunda...*, 386.

47. La Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona com a lloc de sociabilitat i solidaritat entre dones ingressades, vegeu F. MADRID, *Sang a les Drassanes*, Barcelona, Acontravent, 2010, 108-109 (primera edició en castellà, 1926).

aquest va ser el grup que va experimentar un major augment al llarg de tot el període estudiat, la qual cosa posaria de manifest una certa modernització del mercat laboral femení a la ciutat. En concret les noies que van declarar ser obreres o jornaleres van passar del 8,8% el 1893-1915 al 17% en el període 1920-1935.

En aquest cas, les noies nascudes a Barcelona i província van representar un 37,4% del total i les nascudes a la resta de les províncies catalanes, un 17,7%, encara que cal destacar que a partir dels anys vint va augmentar de forma considerable la presència de dones nascudes a Múrcia i Andalusia oriental. El problema de la dona obrera va ser un dels cavalls de batalla preferits pels observadors de l'època, ja que, segons ells, era la causa principal de la degradació moral de la dona, la fi de la família i la societat,⁴⁸ encara que per a ells els principals problemes no eren la misèria, l'exploació, la desesperació o la vulnerabilitat sexual de la dona obrera, sinó les possibilitats que el treball a la fàbrica o al taller obrien al vici i la immoralitat innats.⁴⁹

Si bé la situació de les dones solteres joves que treballaven a fàbriques i tallers va ser força magre, els observadors apunten que encara ho era més entre les treballadores de la confecció: broadores, modistes, cosidores, camiseres, guanteres, planxadores, etc., que treballaven al seu domicili (*sweating system*); no ja pels perills de compartir el treball amb els homes, sinó per les duríssimes condicions materials en què es desenvolupava el treball, les llargues jornades i els migrants ingressos:⁵⁰

Numerosos son los ejemplos que se pueden citar para demostrar que, en las confecciones de género blanco, la mujer obrera en su domicilio escasamente gana un jornal de una peseta o cinco reales diarios, trabajando diez, once o doce horas. Merman tan mísero salario los gastos que tiene la obrera de luz, agujas, hilo, botones, amortización de la máquina de coser, cuyo importe oscila entre 200 y 300 pesetas, y sus reparaciones.⁵¹

En aquest grup és on trobem el percentatge més baix de noies immigrants. Així, les nascudes a Barcelona i província representen un 37,7% i un 19,6% les nascudes a la resta de Catalunya; seguides per les aragoneses amb un 12,3% i per andaluses i murcianes amb un 5,1%, respectivament.

En quart lloc podem trobar aquelles dones relacionades amb les feines del camp. Aquí les nascudes a la ciutat de Barcelona són molt poques, en concret, només representen l'1,2% del total, mentre que el 16,5% eren nascudes a la resta de la

48. M. BEMBO, *La mala vida en Barcelona. Anormalidad, miseria y vicio*, Barcelona, Casa Editorial Maucci, s.d., 216.

49. ELÍAS DE MOLINS, *La obrera en Cataluña...*, 11.

50. Sobre les lamentables condicions de vida de les treballadores a domicili a Catalunya, vegeu A. BALCELLS, *Trabajo industrial y organización obrera en la Cataluña contemporánea (1900-1936)*, Barcelona, Laia, 1974, 111. Sobre la situació general, M. PERROT, *Histoire des chambres*, París, Seuil, 2009, 193-199 i 282-284. El terme anglès per anomenar el treball domèstic, *sweating system*, sistema de la suor, posa clarament de manifest les condicions laborals d'aquest tipus de treball.

51. ELÍAS DE MOLINS, *La obrera en Cataluña...*, 31.

província. En aquest grup, van ser majoria les dones originàries de la resta de Catalunya, concretament representen el 49,4%. En aquest grup és on es concentra el major nombre de dones residents fora de la província de Barcelona, que representen el 67,8%. Així doncs, per a moltes d'aquestes dones l'ingrés al servei de maternitat va ser essencialment un recurs per tal d'amagar el seu estat al seu lloc d'origen.

Finalment, els dos darrers grups, les dedicades al comerç i les dedicades a activitats que he qualificat com de coll blanc: secretàries, mecanògrafes, oficinistes, mestres, infermeres, telefonistes, etc., hi tenen una presència força migrada, la qual cosa fa certament difícil identificar una tendència definida en el temps. Només caldria assenyalar que el segon grup no apareix clarament definit fins al període 1920-1935, quan un 1,8% del total de les dones ingressades van manifestar treballar en aquests tipus d'activitats. Un augment discret però significatiu, ja que vindria a demostrar la progressiva modernització del mercat laboral barceloní.

En resum, som davant d'un grup de dones, la majoria d'elles molt joves, marca-des per una intensa discriminació de gènere i per l'explotació als seus llocs de treball i residència. Dones: minyones, obreres, treballadores de la confecció a domicili, pageses, etc.; activitats que feien, a moltes d'elles, sexualment molt vulnerables, tant si les relacions eren consentides com si no, atès que la majoria d'elles, especialment les minyones, vivien aïllades i segregades de la seva família o amics en unes condicions en les quals era molt difícil d'establir relacions de solidaritat, tot provocant un sentiment d'aïllament agreujat en la majoria dels casos per la circumstància de ser immigrades recents a la ciutat. En aquestes condicions, un embaràs, tant si era desitjat com si no ho era, i l'arribada d'un fill significava una gran erosió del seu ja migrat estatus econòmic i de les seves expectatives de vida,⁵² situant-les en la perifèria d'una societat profundament classista i discriminadora per configurar així una categoria de misèria pròpia del seu gènere i situació.⁵³ Així doncs, per a moltes d'elles, l'abandonament dels seus fills a la borderia i/o la prostitució no eren altra cosa que l'evolució lògica de la seva situació que de fet consagrava la seva vulnerabilitat i subsidiarietat i servia per alimentar encara més la por, els prejudicis i la desconfiança de les classes dominants envers les dones pobres de les classes populars.

3. *Experiències personals, vivències col·lectives*

Quan analitzem la documentació generada per les dones ingressades al servei de maternitat i en general de totes aquelles que van fer ús de la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona, hem de ser conscients que malgrat estar davant d'un conjunt de circumstàncies i experiències personals, la seva situació i les possibles alternatives estaven profundament condicionades per la seva experiència col·lectiva com a joves mares solteres, en un context social marcat per l'explotació econòmica

52. A. M. SOHN, *Chrysalides. Femmes dans la vie privée (xixe – xxe siècles)*, París, Publication de la Sorbonne, 1996, 1008. També J. BRUMBERG, «Ruined Girls: Changing Community Responses to Illegitimacy in Upstate New York, 1890-1920», *Journal of Social History* 18, 2, 1984, 247-272.

53. FUCHS, *Gender and Poverty...*, 113-116 i 239-246.

i per una radical discriminació de gènere.⁵⁴ Cal tenir en compte que per la seva condició de mares solteres difícilment podien obtenir ajuts de les institucions caritatives i benèfiques de la ciutat, ja que la majoria d'elles havien estat fundades, organitzades i regentades per l'Església catòlica i pensades essencialment per a aquelles dones que complien amb els seus preceptes morals. Una situació denunciada per bona part dels reformadors més progressistes:

[...] qué gran culpa también debe recaer sobre las asociaciones benéficas que en lugar de ayudar más, por necesitarlo más, a la madre sin marido, la rechazan hacia la inclusa y la mala vida, a veces hacia el infanticidio; y no hay que olvidar, por fin, que mientras dure la legislación hoy imperante en España y mientras no evolucione la superficie de nuestra moral, no tendremos nunca bastantes respetos para la muchacha del pueblo que cría y «saca adelante» a un hijo sin tener junto a ella la sombra del padre de este.⁵⁵

En aquest context tan complicat sorgeix la pregunta de fins a quin punt la situació d'aquestes dones relatada per elles mateixes presenta unes característiques pròpies i s'allunya del relat criminalitzador de les classes benestants?

En primer lloc, cal destacar que l'experiència compartida que apareix en la pràctica totalitat dels relats d'aquestes dones són les dificultats econòmiques per tal de poder mantenir adequadament el futur fill; en la majoria dels casos utilitzen expressions genèriques com ara: «falta de recursos», «no tener lo suficiente para su cría», «hallarme por falta en la situación de no poder criarlo» o «no contando con recursos suficientes por no tener trabajo para su sustento, y cuidado». En altres casos, les descripcions són molt més precises i assenyalen com algunes treballadores fins i tot tenien molt difícil mantenir-se elles mateixes i encara més a un fill. Aquest va ser el cas de la Maria X., de vint-i-dos anys, nascuda a un poble de Castella que explicava quines havien estat les raons per abandonar a la borderia la seva filla: «[...] tuve que ingresar a mi hija en esa Casa de Maternidad por falta de medios materiales para atender a mi subsistencia con el trabajo de sirvienta».⁵⁶ En molts casos, les dificultats econòmiques de les joves mares solteres es veien agreujades per la soledat tal com hem explicat abans ja que l'experiència d'una immigració recent era força comú entre les dones ingressades al servei de maternitat:

[...] y no teniendo entonces recursos para su sustentación y cuidado ya que me encontraba sola en esta [a Barcelona] y sin ningún familiar, no tuve más remedio que dejarla bajo el amparo y protección de su Digna Presidencia.⁵⁷

54. FUCHS i MOCH, *Pregnant, single...*, 1008-1010.

55. M. NELKEN, *La condición social de la mujer en España. Su estudio actual: su posible desarrollo*, Barcelona, Ed. Minerva, 1919, citat per M. NASH, *Mujer, Familia y Trabajo...*, 257.

56. AHDB, lligall J2850, exp. 182/1933, Reclamacions de fills.

57. AHDB, lligall J2850, exp. 427/1935, Reclamacions de fills. En el cas de citar nom concrets només hi figuren les inicials per tal de mantenir la confidencialitat de les dades.

Fins i tot, en alguns casos, la solidaritat familiar podia marcar la diferència entre haver d'abandonar l'infant o poder conviure plegats, com va ser el cas de la Maria X., cosidora, qui havia lliurat a la borderia la seva filla nascuda l'any 1933 i que quatre anys més tard la reclamava, assenyalant el suport que li donaven les seves germanes:

Deseo como madre tenerla en mi poder y compañía por contar además con el auxilio de mis familiares domiciliados en la calle Canalejas, nº 86 de esta Ciudad los que también son gustosos en tenerla y por ser la casa donde voy con mis hermanas D. y A en las horas libres de trabajo y donde vivimos cuando estamos paradas.⁵⁸

Els problemes econòmics també podien fer que malalties o simplement la manca de llet de les mares forcessin aquestes a lliurar els seus fills a la borderia, com en el cas de la cosidora A. X., qui l'any 1910 va haver d'abandonar al seu fill per manca de llet i de prou diners per pagar una dida:

El cual hubo de ser entregado a esa Casa de Maternidad el día diez de Septiembre siguiente, por no hallarse la exponente en condiciones de cuidar de su lactancia ni de pagarla.⁵⁹

Si les referències a la situació de penúria econòmica i soledat són les més abundants, a continuació hi apareixen les relacionades amb la fugida de l'home amb qui mantenien relacions i, per tant, del trencament de la promesa de matrimoni un cop aquest s'assabentava de l'embaràs.⁶⁰ Molt vulnerables a aquestes pràctiques va ser el grup de les minyones, situació afavorida sens dubte pel seu aïllament i solitud respecte del seu entorn familiar, amb una escassíssima retribució i sempre mantenint una situació subalterna i d'inferioritat respecte dels amos, de la seva família i fins i tot dels seus coneguts,⁶¹ i, en la major part dels casos, sense una vida personal al marge del treball.⁶² El relat que va fer arribar a la Junta de Govern de la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona una jove minyona il·lustra a la perfecció aquesta situació:

58. AHDB, lligall J2850, exp. 182/1933, Reclamacions de fills.

59. AHDB, lligall J2897, exp. 436/1910, Legitimacions, Naturalitzacions i Afillaments (1910).

60. Sobre seducció i trencaments de les promeses de matrimoni vegeu FUCHS, *Gender and Poverty...*, 65-66 i 119.

61. Sobre les condicions laborals de les minyones vegeu J. GRACIA CÁRCAMO, «Aproximación a las actitudes de las jóvenes criadas sobre la sexualidad y el matrimonio a través de las querellas de estupro en Vizcaya (1700-1900)», dins A. RODRÍGUEZ SÁNCHEZ y R. PEÑAHEL, *Familia y mentalidades*, Múrcia, Universidad de Múrcia, 1997, 93-104. Sobre la relació amb la il·legimitat: L. R. BERLANSTEIN, «Legitimacy, concubinage, and proletarianization in a French town, 1760-1914», *Journal of Family History* 5, 4, 1980, 360-374; E. ROSS, *Love and Toil: Motherhood in outcast London, 1870-1918*, Nova York, Oxford University Press, 1993; GILLIS, «Servants, sexual relations...», *Feminist Studies* 5, 1, 1979, 142-173.

62. «La domestique n'avait pas de vie personnelle, son niveau culturel était faible, voire très faible, elle ne jouissait pratiquement ni de congés ni de vacances (sauf dans les grandes maisons); elle était absorbée, presque totalement, par le vie de la famille qu'elle servait», a P. GUIRAL i G. THULLIER, *La vie quotidienne des domestiques en France au XIXe siècle*, París, Hachette, 1978, 128-129.

La que suscribe, M. X. X., soltera de 22 años de edad natural de Torrubia –Soria– con domicilio accidental en la calle X. n° 116, entresuelo 2ª, donde presta servicios de doméstica, acude a vosotros [Junta de la Casa de Maternitat i Expòsits] exponiéndooos que con motivo de las relaciones amorosas e intimas que sostuve con un muchacho de mi pueblo, nació en esta ciudad el 23 de abril de 1933 una niña [...] y habiéndome abandonado mi novio a pesar de las promesas de matrimonio, tuve que ingresar a mi hija en esa Casa de Maternidad.⁶³

També hi ocupen un lloc destacat les referències a la necessitat d'ocultar l'embaràs a la pròpia família –habitualment al pare– per tal d'evitar la reacció negativa o violenta. Resulta curiós com en la major part d'aquests casos les noies pertanyien a famílies relativament acomodades. Aquest, per exemple, va ser el cas d'una jove barcelonina de divuit anys que va infantar una nena a la Casa de Maternitat i Expòsits i que en un document que va lliurar als responsables de l'establiment expressava les raons per les quals lliurava la seva filla a la borderia, manifestant així mateix el desig de mantenir el contacte amb ella, quan aquesta fos lliurada a una família externa:

C. X. X. de 18 anys manifesta ésser soltera, veïna d'aquesta ciutat, habitant del carrer X... n° 23, pis 4t. amb els seus pares. El seu pare no està assabentat de l'afer de la seva filla. Amb l'ajut de la seva mare i d'una quantitat que hereda d'uns parents pensa confiar la nena a una família i així estar contínuament en relació amb la seva filla.⁶⁴

Pel que fa a la manifestació de sentiments de culpa o de pecat, durant la segona meitat del segle XIX en els documents apareixen expressions com «Tuve el infortunio», «Tuve la desgracia» o «Caí en el oprobio», «Cometí el error», «tuve el desliz», etc., amb una relativa abundància. En molts casos, les valoracions negatives de la maternitat apareixien lligades a expressions que feien esment a l'incompliment dels preceptes establerts per l'Eglésia catòlica i al sentiment de pecat: «Habiendo tenido la desgracia de ser madre (sin haber cumplido con los preceptos de la Santa Madre Iglesia) y habiendo dado á luz una niña».⁶⁵ Curiosament aquestes referències negatives desapareixen progressivament de la documentació i pràcticament són inexistentes a partir de la segona dècada del segle XX, quan el que hi apareix majoritàriament són referències a l'incompliment del deure/dret maternal:

Y como sea que ahora cuento con vida independiente y con medios para subvenir a su subsistencia, me interesa se me entregue y confíe a mi cuidado mi citada hija, como legítimamente me pertenece por derecho.⁶⁶

63. AHDB, lligall J2850, Exp. 182/1933, Reclamacions de fills.

64. AHDB, lligall J2873, Exp. 413/1933, Legitimacions, Naturalitzacions i Afillaments (1935).

65. AHDB, lligall J2873, Exp. 278/1889, Legitimacions, Naturalitzacions i Afillaments, (1890).

66. AHDB, lligall J2850, Exp. 41/1933, Reclamacions de fills.

4. Estratègies i recursos

La majoria d'aquestes dones, sotmeses a un poder essencialment masculí i discriminatori, van haver de resoldre en contra de la seva pròpia maternitat el conflicte entre supervivència i reproducció.⁶⁷ Per tal de poder entendre correctament les seves estratègies de supervivència –d'elles i dels seus fills– cal definir quin paper va poder jugar l'abandó dels seus fills i quin va ser l'ús social que van fer de la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona.⁶⁸

El primer element important a destacar és la dràstica reducció de l'abandonament infantil entès com el rebuig total i radical de la relació entre els progenitors i el seu fill. Si analitzem detingudament els registres –Llibres de Matrícula d'Expòsits– de la segona meitat del segle XIX i dels primers anys del segle XX, podem observar clarament com una proporció creixent d'infants van ser lliurats a la borderia amb la intenció de ser recuperats per les seves mares o pares en un període relativament breu de temps, configurant-se el que podríem qualificar d'*abandonament recurs*, enfront del tradicional abandonament rebuig.⁶⁹ Així, podem apreciar com de forma progressiva des de la dècada del 1870 l'augment constant dels infants ingressats a la borderia presenta elements d'identificació i referències a una eventual recuperació:⁷⁰ documents, cartes, objecte i fins i tot marques a la pell, que indiquen clarament la voluntat per part de les mares de limitar temporalment l'abandó del seu fill, tal i com molt bé reflecteix la carta que els responsables de la institució van trobar entre els bolquers d'una nena:

Que con fecha 25 de Julio de 1928, y horas, las 11 de la noche, fue depositada una niña en esta Santa Casa, sin bautizar y llevando una señal en sus ropitas de una cruz con hilo encarnado y se suplicaba que al bautizarla se

67. Y. JABLONCA, *Ni père ni mère. Histoire des enfants de l'Assistance Publique (1874-1939)*, París, Seuil, 2006, 13.

68. Tal com assenyala la historiadora italiana Nadia Maria Filippini en el seu estudi sobre la maternitat de Torí al segle XIX, cal superar l'anàlisi foucaultiana de considerar aquest tipus d'institucions com a elements merament repressius i intentar comprendre com van poder respondre a les exigències i a les demandes socials racionals per part de les societats en les quals estaven immerses. N. M. FILIPPINI, «Sous le voile: les parturientes et le recours aux hospices de maternité à Turin, au milieu du XIXe siècle», *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* 49, 1, 2002, 173-194.

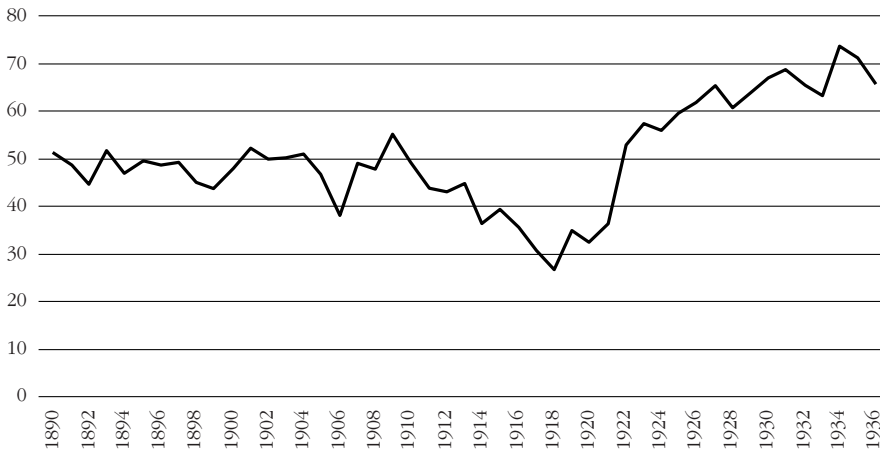
69. Amb relació a l'abandonament temporal com a estratègia de família, vegeu: R. G. FUCHS, «Beneficencia y bienestar», dins D. KERTZER i M. BARBAGLI, *Historia de la familia europea. La vida familiar desde la Revolución Francesa hasta la Primera Guerra Mundial*, Barcelona, Paidós, 2003, 270-275; D. KERTZER, *Sacrificed for Honor. Italian Infant Abandonment and the Politics of Reproductive Control*, Boston, Beacon Press, 1993; V. HUNECKE, «Les enfants trouvés: contexte européen et cas milanais (XVIIIe-XIXe siècles)», *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* XXXII, 1985, 3-29.

70. Tant és així que l'administració de l'establiment va haver d'obrir un registre especial, AHDB, Registre de Senyes, lligalls CC/VII-616 i J3216, exp. 1, 2 i 3. Llibre de registre d'objectes que porten els expòsits deixats a la Casa de Maternitat amb data, hora d'entrada i número de matrícula. Amb diferents noms aquests registres cobreixen pràcticament la totalitat del període 1854-1916. Les mares que infantaven al servei de maternitat tenien plenament garantida la identificació dels seus fills.

le pusiese de nombre Rosita y que no la entregaran a nadie sin otro papel igual al que se quedó la compareciente.⁷¹

Un altre element que ens dóna una idea de la importància creixent de l'abandonament temporal com a element integrat en les estratègies de supervivència d'aquestes dones són les xifres creixents d'expedients de naturalització i legi timació resolts per les autoritats de la Casa de Maternitat i Expòsits; encara que el seu estudi detallat també ens permeti entreveure quin era el punt feble d'aquesta pràctica. En essència, l'èxit de l'abandonament com a recurs temporal implicava, d'una banda, –com ja hem assenyalat anteriorment– la correcta identificació d'infant i progenitor, i, d'una altra, la supervivència dels infants mentre s'estaven a l'establiment. Per a tots els coneixedors de la realitat de les borderies europees de la segona meitat del segle XIX i dels primers anys del XX no hi ha cap dubte que aquest segon element constituïa la baula més feble de tot el sistema, ja que les xifres de mortalitat, especialment entre els infants ingressats més petits assolien xifres esfereïdores. El gràfic 2 ens mostra l'evolució del percentatge d'infants ingressats anualment a la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona que van sobreviure fins als setze anys.

GRÀFIC 2
Percentatge d'asilats que van sobreviure fins als setze anys
sobre els ingressats anualment

Font: dades elaborades a partir dels Llibres de Matricula d'Expòsits. AHDB, lligalls del J3099 fins al J3144.

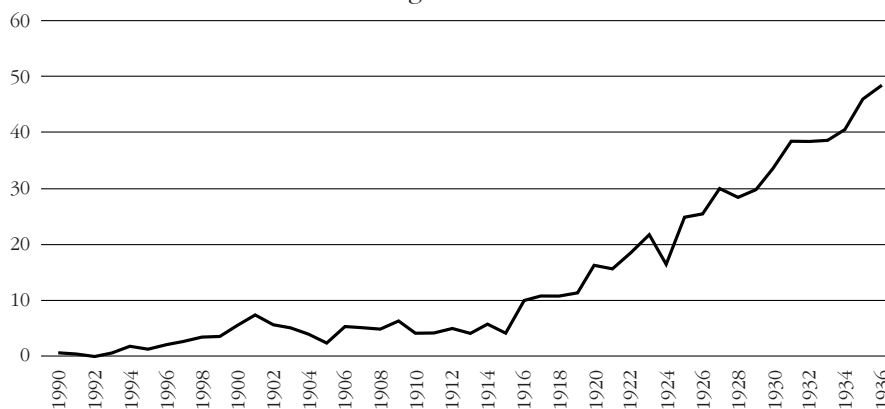
Tal com podem apreciar clarament, durant el període 1890-1914 els asilats que van sobreviure més enllà dels setze anys rarament van superar el 50% dels ingressats anualment, i fins i tot durant els anys de la guerra a Europa i de la immediata postguerra la mortalitat va ser terrible, arribant a superar el 60% dels infants ingres-

71. AHDB, lligall J2920, exp. 360/1928, Legitimacions, Naturalitzacions i Afiliaments (1935).

sats al llarg d'aquells anys. La xifra màxima es va assolir entre els infants ingressats l'any 1918, el 73,4% dels quals no van sobreviure,⁷² la majoria d'ells nadons morts als pocs dies d'arribar a l'establiment. No va ser fins al final de la dècada dels anys vint que les xifres van millorar progressivament. Malgrat aquestes altíssimes xifres de mortalitat podem concloure que entre 1890 i 1905 gairebé un 15% dels infants que van sobreviure al seu pas per l'establiment van ser recuperats per les seves mares o pares, percentatge que va augmentar entre aquesta darrera data i el 1918, quan va superar lleugerament el 20%.⁷³

L'anàlisi de la documentació permet constatar també un nou ús social de la borderia barcelonina que complementa l'abandonament com a recurs temporal i que va acabar per superar-lo a partir dels darrers anys de la dècada dels vint. En concret faig referència a aquelles dones que van ingressar al servei de maternitat i que un cop parides van marxar de l'establiment amb els seus fills sense establir processos legals de naturalització. En els registres i expedients apareix una única anotació, habitualment: «Salió con su madre», «Entregado a su madre» o «Surt amb la seva mare», juntament amb el dia en què aquesta sortida va tenir lloc.⁷⁴ De fet, la incorporació d'aquests infants en els registres pot donar lloc a certa confusió i que se'ls inclogui en l'apartat d'expòsits, quan en cap moment no van ingressar en la borderia. El gràfic 3 ens mostra el percentatge d'infants sortits amb la seva mare sense ocupar plaça a la borderia, sobre el total d'ingressos anuals.

GRÀFIC 3
 Percentatge d'infants sortits de la casa de maternitat amb la seva mare
 sobre els ingressats anualment

Font: dades elaborades a partir dels Llibres de Matrícula d'Expòsits. AHDB, lligalls del J3099 fins al J3144 (1890-1935).

72. AHDB, lligall J3127, Llibre de Matrícula d'Expòsits.

73. AHDB, lligalls del J3099 fins al J3144.(1890-1936), Llibres de Matrícula d'Expòsits.

74. Malgrat que aquestes són les anotacions més comunes també n'apareixen d'altres, com: «salió» o «Con su madre», «Sortí amb la seva mare», «Dado a la madre» o «Surt». AHDB, Llibres de Matrícula d'Expòsits (1890-1935), lligalls J3099 fins al J3144.

Podem apreciar com a partir dels anys de la guerra a Europa la proporció de dones que van optar per utilitzar el servei de maternitat i marxar amb els seus fills va anar en augment, fins a l'any 1936, quan dels 453 infants expòsits consignats al Llibre de Matrícula, 219 –el 48,3%– van abandonar la maternitat amb les seves mares, sense trepitjar mai el servei de borderia.⁷⁵ Veiem, doncs, com per a aquestes dones la relació que van establir amb la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona, es va limitar a la utilització del servei de maternitat, sense plantejar-se –si més no d'entrada– la possibilitat d'abandonar el seu fill a la borderia, encara que fos temporalment. Una nova forma d'utilització de la vella institució benèfica, que representava un canvi totalment revolucionari. En aquests anys la forma tradicional d'abandonament que implicava el trencament definitiu de la relació entre progenitors i infants va quedar reduïda a menys del 20% del total dels infants ingressats, i en la majoria dels casos va concernir especialment als infants afectats per malalties infeccioses, com ara la sífilis congènita, que van ser majoritàriament abandonats anònimament i sense cap tipus d'identificació.

Així doncs, per a moltes d'aquestes dones joves, la majoria soles i en una situació econòmica i personal força complicada, arribat el moment del part el servei de maternitat de l'establiment barceloní podia oferir, entre altres coses: aixopluc, descans, solidaritat i relacions amb altres dones en una situació similar, assistència mèdica, ajut a la lactància, i sobretot privacitat i confidencialitat per tal d'evitar l'oprobri. Però en cap cas la utilització del servei de la Casa de Maternitat no implicava la consumació d'un procés d'abandó dels seus fills, sinó més aviat significa un suport important a la seva intenció d'assumir la maternitat. Aquest canvi d'actitud no va quedar aïllat d'altres espais socials. La historiadora Nerea Aresti ha assenyalat –basant-se en l'estudi de la literatura mèdica espanyola del primer terç del segle xx– que a partir dels anys vint apareix entre els professionals de la medicina un discurs que considera la mare com un objecte de dret indistintament del seu estat civil.⁷⁶ Mares, especialment les joves mares solteres, que havien de ser ateses i protegides per la societat, superant vells esquemes i prejudicis:

Se estaba abandonando una percepción de la maternidad según la cual las madres [solteras] merecían, en todo caso, piedad y conmiseración. Lo que ahora se planteaba era la transformación de la caridad en derecho, de la beneficencia en asistencia y en leyes protectoras.⁷⁷

5. Conclusions

L'anàlisi dels diferents registres i fons documentals de la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits ens ha permès de fer-nos una idea força aproximada de les

75. AHDB, lligall J3145, Llibre de Matrícula d'Expòsits.

76. N. ARESTI, *Médicos, Donjuanes y Mujeres...*, 175-176.

77. N. ARESTI, *Médicos, Donjuanes y Mujeres...*, 180.

dones que van utilitzar el servei de maternitat. Dones, la majoria d'elles molt joves, moltes d'elles arribades de fora, soles i aïllades de la seva família i amb actitud i valors diferents als del món urbà que les feien molt vulnerables. Els seus propis relats ens mostren un panorama de penúries econòmiques i experiències personals força complex, en un context d'intensa discriminació de gènere i d'explotació econòmica. Un panorama força allunyat dels estereotips dels observadors de les classes dominants, que no veien altra cosa que pecat i intemperància. Però, en cap cas, no hem de considerar aquestes dones com a receptores passives d'una oferta assistencial concreta. Com hem vist, van integrar els diferents serveis de la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits dins les seves estratègies de supervivència, passant de l'*abandonament rebuig* a l'abandonament entès com un recurs limitat en el temps, per finalment limitar la seva relació amb l'establiment a una utilització puntual en el moment del part i la lactància. La utilització pràctica de les borderies per part d'aquestes dones estava posant totalment en qüestió el model assistencial tradicional i deixant aquestes institucions completament obsoletes. Una situació que no passava desapercebuda per a alguns dels observadors contemporanis, que demanaven la creació de mutualitats maternals i la supressió de les Cases d'Expòsits tal com estaven organitzades fins aleshores:

Con estas fundaciones [mutualidades maternas] se evita el abandono del niño por la madre, al objeto de que no vaya a la Casa de Expósitos, cuya existencia habrá en delante de ser impropia de una nación civilizada; así se procura su desaparición en todas partes menos en España; baste decir que en la Casa de Maternidad, de Barcelona hay recludos 300 niños de teta, o mejor dicho, de biberón.⁷⁸

L'anàlisi de les causes i mecanismes concrets d'aquests canvis en la conceptualització de la maternitat i en l'ús social de la borderia queden fora dels marges d'aquest treball, i per la seva complexitat i interès mereixen ser tractats amb més profunditat i extensió en altres ocasions.

78. A. OPISSO, «La lucha contra la mortalidad infantil», *La Vanguardia*, 21 d'abril de 1922.